

Трајан Стојановић,
 БАЛКАНСКИ СВЕТОВИ - ПРВА И ПОСЛЕДЊА ЕВРОПА
 Equilibrium, Београд 1997, стр 520. (Превод Ивана Ђорђевић)

Књиге које се баве Балканом као географском, културном и историјском целином ретке су и могу се набројати на прсте. Оне од њих у којима је пажљиво осмишљен и доследно спроведен балканолошки интердисциплинарни метод још су ређе, а самим тим и драгоцене. Управо у таква дела спада обимна студија Трајана Стојановића *Балкански Светови - прва и последња Европа*.

Дугогодишњи професор универзитета *Рајтгерс* у Њу Бранзвiku, (САД). Трајан Стојановић до скоро, зачудо, нашој научној јавности готово да није био познат. Ову, свасвим неоправдану, необавештеност исправили су храбри приватни издавачи, који су у протеклих пар година објавили два дела Трајана Стојановића. Прво се, 1995. у издању *Центра за геоекономику* појавила - обимом невелика - синтеза *Балканске цивилизације* (први пут штампана 1967. у Њујорку), а недавно, крајем 1997, из штампе је изашла велика и разграната студија о Балкану - *Балкански светови*. Књигу је у оквиру библиотеке *Димензије историје* објавио Властимир Ђокић чија се издавачка кућа *Equilibrium*, барем до сада, специјализовала за историјска дела (објављена је књига проф. Симе Ђирковића, *Работници, војници, духовници - друштва средњовековног Балкана*, а најављена је *Одбрана историје* Марка Блока).

Трајан Стојановић родио се 1921. године у близини Битоља, да би се као седмогодишњак са родитељима иселио у Сједињене Америчке

Државе. Студирао је на универзитету *Рочестер*, а специјализирао се у Паризу, код Фернана Бродела, где је и докторирао 1952. Историографска школа *Анала* и Фернана Бродела, пресудно је утицала на усмерење и интересовања Трајана Стојановића. Две велике теме, којима се током дугогодишњег научног рада често враћао, су економска историја Француске новог века и економска и друштвена историја Балкана. Специфичан поглед на балканску историју, какав је дат у делу *Балкански светови*, не може се посматрати одвојено од историографске школе *Анала* и „историје дугог трајања“ с једне стране, али и принципа балканологије, као интердисциплинарне науке какву је дефинисао још Јован Цвијић, с друге стране.

Аутор, у доброј традицији Броделове школе, односно школе *Анала* посматра Балкан у контексту „тоталне историје“ - у коју спада и „историја дугог трајања“. „Тотална историја“ је појам који обухвата много шире значење од свакодневне „политичке“ историје и чини синтезу различитих географских, друштвених, привредних и психолошких погледа на прошлост. Синтетски и интердисциплинарни приступ, омогућио је припадницима школе *Анала* јасније препознавање „тоталитета“ људског живота у прошлости и другачије гледање на „догађаје“ у историји, који су посматрани у склопу ширих историјских токова условљених колективном психологијом (менталитетом), географским про-

стором, привредом и друштвом. Фернан Бродел је сагледавао и истраживао историју на три нивоа. Први ниво је историја дугог трајања, која с једне стране, обухвата геологију, климатологију и геоморфологију, а с друге демографска кретања, пољопривреду, трговину, путеве, саобраћај, занате итд. Други ниво проучавања је историја средњег трајања: друштвена историја, историја група и групација. Историјски догађаји, непосредна политичка историја и личности које су је уобличавале, део су трећег историјског нивоа, и чине његово треће историјско време - „историју кратког трајања“. Сва три нивоа чине „тоталну историју“, иако је код Стојановића, као и у истраживачким радовима читаве школе *Анала*, највећа пажња посвећена историји дугог трајања и спорог ритма, то јест појавама демографије привреде и психологије, које уобличавају историју. Нагласак је дакле стављен на структуру, а не на процес.

С друге стране, на Стојановића је, с обзиром на балканошку оријентацију и *балканске свештове* као предмет књиге утицала и југословенска балканологија. Широко истраживачки опсег и интердисциплинарност наша балканологија може да захвали, између осталог, и чињеници да је утемељена на традицији српске историографије и етнографије, као и на принципима антропогеографске школе Јована Цвијића. Генерације историчара, од Стојана Новаковића и Константина Јиречека, преко Јована Радоњића, Васе Чубриловића, Јорија Тадића, Алексе Ивића, све до Радована Самарцића и многих млађих истраживача, у својим радовима давале су обресе бал-

канологији и уочавале појаве „дугог трајања“ на Балкану. Основа балканологије, и интердисциплинарног проучавања трајнијих структура Балкана, карактеристичних за „историју дугог трајања“, ипак је антропогеографска школа Јована Цвијића. Она посматра Балканско полуострво као јединствену целину природе и културе користећи у подједнакој мери резултате геоморфолошких као и историјских, етнолошких и антропогеографских истраживања.

У књизи *Балкански свештови*, читалац ће наћи сретан спој наведених методолошких постулата, који се преплићу и преламају осветљавајући - понекад из сасвим неочекиваних углова - дубинске токове балканске историје. Књига је подељена у два дела. У првом, који је заправо проширена и допуњена верзија књиге *Балканске цивилизације*, аутор разматра основне структуре балканских култура и цивилизација, дакле оне споре ритмове „дугог трајања“ који су обликовали већину историјских збивања у југоисточној Европи и утиснули им особит и препознатљив печат. Те основне структуре, Стојановић разматра у шест већих поглавља: *Култура земље, Биотехника и друштвена биологија, Технологија, Друштво, Привреда, Личности и Култура*. Свако од ових поглавља, сачињено је из низа мањих медаљона, који су некада мање, некада више повезани у кохерентну целину.

Стојановић смело повезује и комбинује идеје крећући се без застајкивања кроз миленијуме балканске праисторије и историје. Овакав приступ је свеж и занимљив, али крије у себи и многобројне опасности површних асоцијација, уопштавања

и слабо утемељених аналогја. Сасвим је, међутим, разумљиво да се свеобухватни поглед на целокупну праисторију и историју Балкана мора уопштити и да се свим угловима гледања и решењу сваког проблема не може посветити подједнака пажња. Тако су, неки од медаљона који сачињавају поглавља, сасвим сумарни, чак засновани на општим местима па и застарелој литетатури (нарочито у случају археологије), док су други прави бисери балканологије, који читаоца укључују у нов и оригиналан ток идеја и предлажу му сасвим неочекиване погледе на темељне структуре балканских култура. На самом почетку књиге, рецимо, разматра се духовна основа неолита - али и свих пољопривредних структура Балкана - у сувише општим и донекле превазиђеним оквирима фрејзеровских опозиција Мајка Земља - мушки бог вегетације. На примеру неолита управо се види да је Стојановићу недостајала новија (махом наша домаћа) литература: читав неолит, са неизмерно важним процесом доместификације биљака и животиња оцртан је углавном на основу (не увек тачних) синтеза Марије Гимбутас, а да ни једном није споменут Лепенски Вир. Стојановићева реченица је питка и књига се брзо и лако чита па читалац, пре него што и стигне да се разочара каквим пропустом, већ бива увучен у наредни занимљив проблем. Тако се и сумарни опис неолита наставаља бриљантним медаљоном о соли и њеној важности за распоред и развој балканских култура.

Као прави припадник историографске школе *Анала* и балканолог од заната, Трајан Стојановић велику пажњу посвећује геоморфологији,

саставу тла, шумама, рекама, природним комуникацијама, али и ментлитету, гестовима, физичким типовима. Стиче се утисак да је аутор највише „на свом терену“, када пише о аспектима економске историје и историје технологије. Поглавље о животињској снази и снази точка односно о различитим врстама кола, точкава и путева на Балкану најбољи је пример за Стојановићев дијахрони истраживачки метод као и смелу, али успелу синтезу. Само навођење свих бројних тема и специфичних проблема који се разматрају у *Балканским свейтовима*, превазилазило би оквире обичног приказа књиге. Аутор не избегава ни замршена и незахвална етногенетска питања балканских народа, а да ни организацију породица и друштвених система, а нагласак у првом делу књиге стављен је на доминантне културне и социјалне структуре и њихове (споре) промене у југоисточној Европи. У другом делу студије, ове културне и друштвене аспекте аутор посматра из другог угла. Ту је истакнута осетљива равнотежа између слобода и принуда културе. Многи проблеми сагледавају се и у светлу скорашњих историјских збивања, новог односа снага у свету и важног географског, културног и историјског положаја Балкана. Завршна поглавља у књизи посвећена су културно еколошким питањима као што су међудејства људких популација, укључујући и просторне промене, миграције, односе села и града, или трансхумантног сточарства и седелачке привреде.

Трајан Стојановић доживљава Балкан као заокружен културни и економски систем, односно „свет“, на

начин на који „светске системе“ представљају Бродел, или Имануел Валерштајн. Тај Балкански „свет“ који Стојановић назива „прва Европа“, у много чему супротстављен је другој „новој Европи“. Између та два света често нема ни разумевања ни праве толеранције, због чега обе „стране“ могу само изгубити - економски и материјало - али и нестајањем културног идентитета. Књига Трајана Стојановића, *Балкански светови - прва и последња Европа*, заправо је покушај да се одговори на питање: зашто је то тако? У њој се препознају основне структуре прве Европе, и уочавају спори ритмови Балканске историје, који су - не једном - као дубинска тектонска кретања били покретачи европских и светских историјских токова. „У овој књизи се Балкан описује као саставни део прве Европе. Његово изузимање из нове Европе, као и устрој-

ство нове Европе засноване више на новцу и моћи а мање на култури, могло би заправо, довести до самоубиства Европе уопште“, вели Стојановић. Ова значајна књига није конвенционална историја Балкана. Њена највећа вредност је у методу препознавања дубинских културних и економских структура, у свежим идејама и смелим хипотезама које ће сваког истраживача прошлости натерати да се замисли и потражи и неку нову стазу и нов траг. Аутор сам, у уводу, најтачније дефинише своју књигу као смелу и изазовну синтезу радних хипотеза, уз наду да ће она послужити као водич, али не и калуп. У време када је, незаслужено, и сама реч *Балкан* постала погрдна, књига Трајана Стојановића *Балкански светови - прва и последња Европа*, несумњиво је драгоцен водич кроз богату, густу али често и тешко проходну, шуму балканске историје.

Александар Палавестра

ROMAN LIMES ON THE MIDDLE AND LOWER DANUBE,
Archaeological Institut Belgrade, Cahiers des Portes de Fer, Monographies 2,
Belgrade 1996, 275 p.

Иако у врло тешким околности-ма за нашу земљу, Археолошки институт у Београду успео је да организује међународни научни скуп који је одржан на Бердапу 26-28. априла 1995, а у којем су учествовали најкомпетентнији познаваоци проблематике римског лимеса у средњем и доњем Подунављу. Нове резултате истраживања у провинцијама Горњој Мезији, Панонији, Доњој Мезији, Дакији и Скитији изнели су научници из Румуније, Бугарске, Пољске и земље домаћина. Осетило

се једино одсуство истраживача из Мађарске. Врло вредни реферати и саопштења, праћени одговарајућим илустрацијама (мапама, скицама, фотографијама) објављени су без одлагања у квалитетној, брижљиво припремљеној публикацији која је пред нама. Низ историјско археолошких реферата о горњомезијском лимесу уводи темељан чланак П. Петровића и М. Васића посвећен досадашњим резултатима археолошких истраживања дуж Дунава од Сингидунума до Аква (15-26). Аутори су дали пре-